

مدارا؛ رفتاری هوشمندانه و موقعیت‌محور مبتنی بر عقلانیت

محمدجواد توکلی‌خانیک با تأکید بر اینکه مدارا، در درجه نخست، ناظر به مواجهه با جاهلان است؛ یعنی کسانی که از روی ناآگاهی رفتار می‌کنند، گفت: مدارا یک اصل مطلق نیست، بلکه رفتاری موقعیت‌محور است که باید با تشخیص صحیح شرایط به‌کار گرفته شود.

محمدجواد توکلی خانیک با تأکید بر اینکه مدارا، در درجه نخست، ناظر به مواجهه با جاهلان است؛ یعنی کسانی که از روی ناآگاهی رفتار می‌کنند، گفت: مدارا یک اصل مطلق نیست، بلکه رفتاری موقعیت‌محور است که باید با تشخیص صحیح شرایط به کار گرفته شود.

محمدجواد توکلی خانیک، عضو هیئت علمی دانشکده قرآنی مشهد محمدجواد توکلی خانیک، عضو هیئت علمی دانشکده قرآنی مشهد، در گفت‌وگو با ایکن از خراسان رضوی، با بیان اینکه واژه مدارا از ریشه «دار» گرفته شده و در اصل به معنای نوعی چرخش و بازگشت به حالت اولیه است، اظهار کرد: به گونه ای که گویی اتفاقی رخ نداده است. بر این اساس، مدارا به این معناست که انسان در برابر رفتار دیگران، به گونه ای برخورد کند که گویی آن رفتار موجب آزار یا اختلال در کار او نشده است.

وی ادامه داد: در قرآن کریم، مفهوم مدارا با نگاهی متعالی و عمیق مطرح شده است. برای نمونه، در آیه ای که می‌فرماید: «وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوًّا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا»، تأکید بر آن است که بندگان خدا با فروتنی بر زمین راه می‌روند و هنگامی که جاهلان آنان را مخاطب قرار می‌دهند، با آرامش و سلام پاسخ می‌دهند. این آیه نشان می‌دهد که مدارا، در درجه نخست، ناظر به مواجهه با جاهلان است؛ یعنی کسانی که از روی ناآگاهی رفتار می‌کنند.

عضو هیئت علمی دانشکده قرآنی مشهد با تأکید بر اینکه مدارا کردن در قرآن، یک رفتار هدفمند و مبتنی بر عقلانیت است، نه صرفاً چشم پوشی یا مماشات، تصریح کرد: در مواردی که فرد یا گروهی به صورت آگاهانه و با قصد تخریب و دشمنی وارد میدان می‌شوند و به تعبیر رایج «شمشیر را از رو بسته اند»، مدارا جایگاهی ندارد. در چنین شرایطی، براساس آموزه های دینی، باید برخوردی متناسب و قاطع شود؛ در حالی که در روابط میان مؤمنان، اصل بر رحمت، رأفت و تعامل سازنده است.

مدارا؛ رفتار هوشمندانه با هدف حفظ روابط اجتماعی

وی تأکید کرد: مدارا را نباید به معنای نادیده گرفتن خطاها یا پذیرش رفتارهای نادرست دانست، بلکه باید آن را نوعی رفتار هوشمندانه و حساب شده تلقی کرد که با هدف حفظ روابط اجتماعی، کاهش تنش ها و دستیابی به بیشترین بهره وری انجام می‌شود. در این مسیر، فرد باید همواره مراقب باشد که اصول و مبانی ارزشی خود را زیر پا نگذارد و در عین حفظ تعامل، از چارچوب های اعتقادی و اخلاقی فاصله نگیرد.

توکلی خانیک با بیان اینکه می‌توان برخی مصادیق عملی مدارا را در رفتارهای مدیریتی و اجتماعی مشاهده کرد، افزود: به ویژه در مواردی که برای حفظ مصالح کلان، از بروز تنش های شدید جلوگیری می‌شود. البته این امر به هیچ وجه به معنای ضعف یا ترس نیست، بلکه نشان دهنده درک عمیق از شرایط و تلاش برای مدیریت عقلانی موقعیت هاست. از این رو، اگر کسی مدارا را به عنوان نشانه ای از سازش کاری یا چشم پوشی از اصول تلقی کند، دچار برداشت نادرستی از این مفهوم شده است.

وی ادامه داد: از این رو، روشن می‌شود که همه افراد شایسته مدارا نیستند و این مفهوم تنها در شرایط خاص و در مواجهه با گروهی مشخص از افراد معنا پیدا می‌کند. در عین حال، تجربه جوامع نشان می‌دهد که حتی در تعامل با پیروان ادیان دیگر نیز، در چارچوب قوانین و اصول مشخص، مدارا امکان پذیر است و می‌تواند به همزیستی مسالمت آمیز منجر شود.

این پژوهشگر قرآنی درباره این دیدگاه که برخی تصور می‌کنند «مدارا» به معنای کوتاه آمدن است، تصریح کرد: این برداشت نادرست است. کوتاه آمدن به این معناست که فرد نسبت به رفتار طرف مقابل بی تفاوت شده و اساساً مسئله را رها کند؛ در حالی که مدارا، همان گونه که پیش تر اشاره شد، نوعی رویکرد هوشمندانه و عقلانی است که هدف آن، دستیابی به بیشترین بازدهی با کمترین میزان اصطکاک، تنش و تقابل است. در واقع، مدارا به معنای مدیریت تعاملات به گونه ای است که با حداقل تضاد، حداکثر بهره وری حاصل شود و این امر نه تنها به معنای از دست دادن عزت نفس نیست، بلکه خود نشانه ای از قدرت درونی و تسلط بر شرایط است.

تقیه؛ روح و جوهره مدارا

وی به مفهوم «مدارا با اشرار» اشاره و بیان کرد: در طول تاریخ، افرادی در شرایطی زندگی می‌کردند که تحت حاکمیت های

ناصواب قرار داشتند، اما با بهره‌گیری از تقیه، توانستند جان خود و اطرافیان‌شان را حفظ کنند. در این زمینه، آیه ۵۴ سوره «قصص» بیان می‌دارد که گروهی به سبب صبر و استقامت، پاداشی دوچندان دریافت می‌کنند. بنا بر تفسیر امام صادق(ع)، منظور از این صبر، صبر بر تقیه است. از این منظر، می‌توان گفت که تقیه در بسیاری از موارد، با مدارا پیوند دارد و حتی می‌توان آن را روح و جوهره مدارا دانست.

عضو هیئت علمی دانشکده قرآنی مشهد ادامه داد: در تفسیر آیه ۲۲ سوره «رعد»، از امام صادق(ع) نقل شده است که حسنه به تقیه و سینه به افشای بی‌مورد امور تعبیر شده است. در روایات دیگر نیز تأکید شده که بخش عمده‌ای از دین در تقیه نهفته است و حتی از امام باقر(ع) نقل شده که تقیه را دین خود و نیاکان خویش دانسته‌اند. این مجموعه آیات و روایات نشان می‌دهد که برای حفظ عزت نفس، جلوگیری از آسیب‌های شخصیتی و در عین حال اثرگذاری در جامعه، گاه لازم است انسان از شیوه‌های مدبرانه‌ای همچون تقیه بهره‌گیری کند.

وی با تأکید بر اینکه مدارا در همه شرایط کاربرد ندارد، تصریح کرد: در مواردی که طرف مقابل به صورت آشکار در مسیر دشمنی، تخریب و تقابل حرکت می‌کند و به تعبیر رایج «شمشیر را از رو بسته است»، مدارا معنای خود را از دست می‌دهد و باید متناسب با شرایط، برخورد قاطع صورت گیرد. در مقابل، مدارا بیشتر در مواجهه با افرادی معنا پیدا می‌کند که از روی ناآگاهی یا ضعف شناخت دچار خطا شده‌اند.

توکلی خانیکی بیان کرد: در همین راستا، قرآن کریم در آیه ۱۹۹ سوره «اعراف» می‌فرماید: «خِذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ»؛ یعنی راه عفو و نیکی را پیش بگیر و از جاهلان روی گردان باش. این آیه نیز به روشنی نشان می‌دهد که مدارا، ناظر به مواجهه با جاهلان است؛ افرادی که نه از سر عناد، بلکه از سر ناآگاهی رفتار می‌کنند. در چنین شرایطی، تلاش برای درگیری و تقابل، نه تنها نتیجه‌ای ندارد، بلکه ممکن است به از دست رفتن فرصت‌ها نیز منجر شود.

وی با بیان اینکه مدارا در جایی معنا پیدا می‌کند که طرف مقابل یا ناآگاه است و امکان اصلاح دارد، یا در شرایطی قرار دارد که برخورد مستقیم با او نتیجه بخش نخواهد بود، تصریح کرد: اما در برابر افرادی که آگاهانه و عمدانه در مسیر تخریب و دشمنی حرکت می‌کنند، مدارا نه تنها کارآمد نیست، بلکه می‌تواند پیامدهای منفی نیز به دنبال داشته باشد. از این رو، قرآن کریم با ارائه شاخص‌هایی مشخص، مرز میان مدارا و تقابل را ترسیم کرده است. مدارا مفهومی گزینشی و مبتنی بر شرایط است.

این پژوهشگر دینی تأکید کرد: مدارا تنها شامل بخشی از افراد جامعه است و نمی‌توان آن را به صورت مطلق به همه تعمیم داد. برای نمونه در مواجهه با افرادی که مرتکب جرائم آشکار می‌شوند یا امنیت جامعه را به خطر می‌اندازند، مدارا جایگاهی ندارد. بنابراین، مدارا مفهومی گزینشی و مبتنی بر شرایط است، نه یک قاعده کلی و بدون استثنا.

وی به تفاوت مدارا با «تولا» و «تبرا» اشاره کرد و گفت: این دو، از فروع دین محسوب می‌شوند و اساساً در مقوله‌ای متفاوت با مدارا قرار دارند. تولا به معنای دوستی با اولیای الهی و تبرا به معنای بیزاری از دشمنان آنان است، در حالی که مدارا یک شیوه رفتاری در تعاملات اجتماعی است و حتی ممکن است در مواردی، شامل نوعی تعامل ظاهری با دشمن نیز باشد. بنابراین، مقایسه این مفاهیم با یکدیگر، قیاسی نادرست و از اساس متفاوت است.

توکلی خانیکی به نامه ۴۶ نهج البلاغه اشاره و به نقل از حضرت علی(ع) گفت: در جایی که مدارا کارآمدتر است، مدارا کن و در جایی که جز با شدت و قاطعیت نمی‌توان به نتیجه رسید، سخت‌گیری را در پیش بگیر. این بیان نشان می‌دهد که مدارا یک اصل مطلق نیست، بلکه رفتاری موقعیت‌محور است که باید با تشخیص صحیح شرایط به کار گرفته شود.